

41

Smokkelwaar

Meester Bram Elbrecht van de hervormde school heeft in 1939 een oproep voor de mobilisatie gekregen. In zijn diensttijd is hij opgeleid als piloot en nu wil hij zich inzetten voor zijn vaderland door naar Engeland te gaan. Zijn vrouw Joukje en de kinderen moeten voor onbepaalde tijd afscheid van hem nemen. Ze vinden het moeilijk, de toekomst is onzeker. Bram Elbrecht vertrekt naar Hillegom. Joukje blijft achter met de drie kinderen: Annie van zes jaar, Ina van vier en de jongste, Jan Hendrik, is nog maar drie jaar. De kleine jongen wordt meestal Broertje genoemd.

Landelijk komen er door de mobilisatie veel banen vrij en is er ook een groot tekort aan onderwijzend personeel. Juf Bessembinders gaat bovendien trouwen en wordt daarom geacht te stoppen met haar werk. Er is dringend behoefte aan een nieuwe leerkracht op de hervormde school aan de Havenstraat. Elsa Venema uit Groningen is 'kwekeling met akte'. (1) Zij komt naar Onstwedde en mag lesgeven aan de jongste kinderen. Bij Joukje Elbrecht en de kinderen in het huis op Kerklaan 3, tegenover de school, kan ze een kamer huren. Joukje vindt haar gezelschap prettig en ook de kinderen zijn blij met 'tante Els'. Zij speelt vaak met hen en iedere avond, voor ze naar bed gaan, doen ze samen gymnastiekoefeningen, meestal in de keuken. Het gaat er soms druk aan toe, maar wat hebben ze samen een plezier. Daarna brengt Joukje of Elsa de kinderen naar bed. Tante Els vervult een beetje de vaderrol in het gezin.

Door de week geeft ze les aan de de klassen 1 en 2, waarin bijna 50 kinderen zitten. Maar voor iedereen heeft ze aandacht. Sommige kinderen krijgen van haar een bijnaam. De roodharige Albert Meems noemt ze Goudhaantje. En ze besluit dat Frederik Strockmeijer beter Fred genoemd kan worden. "Dat past beter bij je, láter kan je wel Frederik heten". Maar Frederik begint te huilen. "Ik wil gain Fred wezen", snikt hij. Juf heeft het goed bedoeld, maar de kleine jongen wil zijn eigen roepnaam houden. Juf troost hem. Af en toe knuffelt en kust ze even een kind in haar spontaniteit. De kinderen genieten ervan.... Ja, de kinderen houden van juf Venema.

(1) Een 'kwekeling met akte' is iemand die opgeleid is aan de 'kweekschool' (nu: pedagogische academie voor basisonderwijs, PABO) en aangenomen wordt voor het werk op school, maar geen vast dienstverband krijgt.

Annie, Ina en Jan Hendrik Elbrecht.
Foto: collectie Elsa Jullens-Venema

Elsa Jullens-Venema

(*4-12-1918), Haren

Kerklaan 3. Foto: collectie H. Wind

*(2) VOJO-regeling :
In de jaren '30 van
de vorige eeuw werd
bezuinigd op het
onderwijs. Kwekelingen
met akte werkten
zonder loon op school.
De directeur van de
VCOON (Vereniging van
Christelijke onderwijzers
en onderwijzeressen
in Nederland en de
overzeesche bezittingen)
zette een solidariteitsactie
op: de VOJO-regeling.
Dat was een afkorting
van 'Voor onze jonge
onderwijzers'.*

*(3) Direct na de
bombardementen van
14 mei '40 op Rotterdam
door de Duitse Luftwaffe
capituleert Nederland,
omdat de Duitsers
dreigen ook Utrecht
te bombarderen.*

En zij houdt als jonge, vrolijke leerkracht van de kinderen in haar klas.

Voor haar werk ontvangt ze als loon maandelijks 40 gulden via de VOJO-regeling (2). Bovendien krijgt ze nog een kleine bijdrage van haar collega's, van elk een gulden per maand, als aanvulling op haar magere loon. De helft van het verdiende geld betaalt ze aan Joukje voor kost en inwoning in huize Elbrecht.

Op een morgen in 1940 wordt Elsa al vroeg wakker van pratende mensen buiten. Ze steekt haar hoofd uit het raam. "Waist nog nait? t Is oorlog!", hoort ze van buurtgenoten. Kort erna leest ze in de krant, dat koningin Wilhelmina naar Engeland vertrekt. In eerste instantie vindt ze dat maar vreemd. Welke vorst laat nou haar land zo maar in de steek? Later begrijpt ze de omstandigheden en de noodzaak ervan.

Gelukkig komt collega Bram na de capitulatie van Nederland weer terug bij zijn gezin. (3) Wat is Joukje opgelucht dat haar 'Brammus', zoals ze hem liefkozend noemt, weer thuis is. Elsa mag blijven, op school en in haar kosthuis. Dat vindt ze fijn. Ze draait haar hand niet om voor klusjes. De radio is een tijd buiten werking geweest, maar omdat ze in de zomer van '40 het nieuws van Radio Oranje willen volgen in huize Elbrecht, klimt Elsa op het dak en sluit daar de draden weer aan. Ze heeft ook het vermoeden, dat Bram betrokken raakt bij het verzet. Maar praten daarover, dat gebeurt niet. Het is ook maar beter om het niet te weten.

Collega Bram staat soms voor de klas te bulderen. Af en toe is het zó hard, dat Joukje het thuis, aan de overkant van de straat, zelfs kan horen. Elsa hoort hem dan ook tekeergaan en denkt bij zichzelf: "Is dat nou nodig?" Ze pakt het slim aan. Ze loopt even naar zijn klas en zegt dan als afleidingsmanoeuvre: "Ik kom even de bloemetjes bewonderen hier." De stemverheffing van meester Elbrecht is plotseling weg .... en met binnenpret loopt Elsa vervolgens weer naar haar eigen klaslokaal.

Elke schooldag begint Elsa met beweging. Ze laat de kinderen naast de schoolbank staan en doet met hen allerlei gymnastiekoefeningen. De kinderen vinden het altijd leuk en doen enthousiast met juf mee. Haar collega's vinden het maar vreemd, die 'fratsen' van de stadse juf.

De kachel van de school brandt op turf. Regelmatig komt er een partij van deze brandstof uit de buurt van Musselkanaal. De 'aanmaakturf' komt van de Drentse veengronden. Die turfjes zitten los in elkaar en zijn alleen geschikt om de kachel mee aan te maken.

Hervormde school
aan de Havenstraat.
Collectie: H. van
der Heide

Elsa heeft 'dikke verkering' met Arend Jullens. Hij komt af en toe vanuit Groningen naar Onstwedde op bezoek bij zijn geliefde aan de Kerklaan. Samen maken ze leuke uitstapjes en soms nemen ze Annie, Ina en Broertje mee naar het Metbroekbos.

Om het weekend gaat Elsa terug naar haar ouders en vriend in Groningen. Alleen in de winter reist ze met de GADO-bus (4), de rest van het jaar gaat ze op de fiets. In haar fietstassen smokkelt ze regelmatig meel, graan of roggebrood mee naar de stad van bakker Ten Have. Ze pakt het slim aan, want ze weet dat ze op haar fietstocht controle kan krijgen. De producten gaan onderin de fietstas en dan kleding erop. Vervolgens neemt ze een paar onderbroeken en smeert het kruis ervan in met rood schoolbordkrijt. Dan maakt ze dat nat en legt het besmeurde ondergoed bovenop de smokkelwaar. "Zou je dat wel doen, Elsa?", vraagt Joukje bezorgd. Zij vindt het maar een riskante zaak, maar Elsa met haar opgewekte karakter bekijkt dit avontuur wat luchtiger.

Het is vrijdagmiddag, de school is uit en Elsa stapt op de fiets om naar Groningen te rijden. Al gauw ziet ze op afstand een NSB'er. Hij houdt haar staande. "Oei, nu wordt het spannend", denkt ze. Hij wil haar fietstassen controleren. "Open, dai fietstasse", snauwt hij. Elsa blijft zo kalm mogelijk en zegt: 'Kijk er maar niet in, want dan zul je je doodschamen.' "Hest mie nich heurd?", bromt de man. Elsa kijkt de andere kant op. Dan onderneemt de NSB'er zelf actie en opent de fietstas. Met afgrijzen deinst hij terug. „Bah, deurrieden doe!“, kan hij nog net uitkramen. En Elsa? Ze moet zich bedapperen om niet in schaterlachen uit te barsten. Ze stapt weer op de fiets en rijdt verder, met een mooi verhaal voor thuis. Ze had hem toch mooi te pakken gehad, die NSB'er!

Joukje, Bram en Elsa lezen illegaal uitgegeven kranten om op de hoogte te blijven van de actuele situatie. Als de krant gelezen is bewaren ze die onder het tapijt. Ook de ouders van Elsa zijn geïnteresseerd in het nieuws en dus neemt Elsa in het weekend regelmatig een krant voor hen mee. Met een stuk elastiek bindt ze de kranten op haar achterwerk en doet dan een lange broek aan. En zo smokkelt ze ook die naar de stad.

(4) GADO: Groninger
Autobusdienst
Onderneming

Personeel van de hervormde school. Foto: collectie Elsa Jullens-Venema.
 Staand v.l.n.r.: meester Jan Nico Mulder, juf Elsa Venema, meester Abraham G. (Bram) Elbrecht,
 juf Jo Klooster.
 Zittend: juf Nantje Bruggers, hoofdmeester Jouke Bokma, meester Roelf Maarsingh.

Uit: De Nederlander,
 8 april 1941

De kerkvoogdij, die ook de school bestuurt, heeft bij haar aanstelling de eis neergelegd, dat Elsa om het weekend in Onstwedde blijft en op zondag ter kerke gaat. Er wordt van haar verwacht dat ze op een bank voorin de kerk gaat zitten. Zelf zou ze liever ergens anders gaan zitten, maar vooruit... Ze ziet regelmatig, dat boeren in slaap vallen tijdens de preek van dominee Luteijn. Ze begrijpt het

wel. Die mannen zijn natuurlijk al voor dag en dauw opgestaan om de koeien te melken en te voeren. Ze hebben er al uren werk op zitten op de vroege zondagochtend en dat ze, nu ze stil zitten, een dutje doen, dat snapt Elsa best.

“Juffrouw, wolln joe wat veur ons doun?” Een man uit de Dorpsstraat komt bij Elsa met een vraag. Hij wil de komende nacht een varken gaan slachten, maar zoekt nog iemand die dan buiten op de uitkijk blijft staan. “Duren joe dat aan?” O, dat is wel iets voor de avontuurlijke juf. Ze belooft dat ze ’s avonds laat haar post zal innemen. Zo kan ze de slachter waarschuwen als er onraad dreigt. Die nacht blijft het rustig op straat, alles verloopt volgens plan. Een paar dagen later kan haar verloofde Arend, die op bezoek komt, mee genieten van een stukje varkensvlees.

Op de lagere school in Holte ontstaat een vacature, omdat juf Flipse gaat vertrekken. Elsa hoort ervan en is geïnteresseerd in de baan. Ze kan er wat meer verdienen, want ze krijgt nu een vaste aanstelling. In april 1941 neemt ze afscheid van de hervormde school en haar kostgezin aan de Kerklaan. Gelukkig vindt ze al gauw een nieuw onderkomen. Bij de jonge melkboer Hindrik Kiel en zijn vrouw Geertje Dreves, die vlakbij de school wonen op Holte F80A, kan ze een kamer huren. (5)

Geertje Kiel-Dreves is sinds haar huwelijk met 'Hinneke' in 1940 een klein stoffenwinkeltje begonnen, rechtsvoor in het huis. Helaas moet ze na verloop van tijd besluiten met haar handeltje te stoppen. Door de oorlogsomstandigheden kan ze moeilijk aan nieuwe lappen stof komen. Haar man Hindrik – in de volksmond Melk Kiel - heeft voor zijn melkhandel een kar met houten wielen. Zijn 'kidde', een klein paardje, loopt ervoor om de kar te trekken.

Van de Winschoter melkfabriek OZMI (6) krijgt hij de melk aangeleverd in grote bussen van 30 liter. Daarmee gaat hij op pad om de melk uit te venten. 's Avonds, als de bussen leeg zijn, wast hij ze goed schoon met een borstel en putwater. Nee, waterleiding is er niet. Hij zet de schone melkbussen vervolgens in het 'melkhok'. Die kunnen bij een volgende levering mee terug naar de melkfabriek. Is niet alle melk verkocht? Dan heeft het varken geluk. En Elsa heeft het geluk, dat ze regelmatig distributiebonnen voor melk van Kiel krijgt. Die neemt ze in het weekend mee naar Groningen voor haar eigen familie en die van Arend.

(6) OZMI is een afkorting van Oldambtster Zuivelfabriek en Melkinrichting

Hindrik Kiel en Jan Fennema (zoon van Jetsko Fennema en Hiskiëne Buist) met de melkkar op de Dorpsstraat, ter hoogte van waar nu de Roessinghlaan begint. Achtergrond: woningen Dorpsstraat 39, 41 en 43. Foto: collectie Chris Kiel

Elsa heeft het goed naar de zin bij de jonge melkboer en zijn vrouw. Ze eet als kostganger samen met hen aan tafel. De soep, de aardappelen met groente en vlees en ook het nagerecht... voor de héle maaltijd gebruikt iedereen zijn eigen bord. Vóórdát de pap in het bord wordt geschept moet het bord wel schoon zijn. "Even met de tong erdoor fietsen, Kiel", zegt Elsa gekscherend tegen haar huurbaas.

Een aantal kinderen uit Elsa's klas komt uit het veen, achter Holte. De woningen daar zijn vaak nog heel primitief en de hygiëne laat er te wensen over. Soms komen kinderen dan ook met vlooien of luizen op school. Elsa controleert er elke dag op en als ze beestjes opmerkt stuurt ze de leerling terug naar huis. Na een schooldag inspecteert ze zichzelf ook altijd even.

Collega Dost overlegt in de pauze met de andere leerkrachten. Hij zegt dat er morgen in zijn kelder weer in het geheim een varken zal worden geslacht en vraagt of alle klassen dan hard kunnen zingen. Om te voorkomen dat het mogelijke gegier van het beest tijdens de slacht buiten te horen is verzint hij deze list. Het werkt! Alle klassen zingen, terwijl onderin de kelder van Dost een 'zwientje' aan zijn einde komt. Elsa houdt van het zingen met de kinderen. Nee, geen liedjes van de 'verboden lijst' laat ze zingen, hoewel ze die wel mooi vindt.... (7).

(7) Elke school kreeg een lijst met o.a. titels van liederen, die van de Duitsers niet meer gezongen mochten worden. Het betrof vooral liederen over Nederland en het Huis van Oranje.

Een kennis van de melkboer, Albert Lutjeboer, heeft in Ter Apel turf gekocht, maar heeft geen wagen voor het vervoer ervan. “Kan ik dien spul even lainen, Hinnek?” Hindrik stemt toe en zo gaat Lutjeboer met het paardje en de wagen van Kiel op pad. Onderweg wordt hij staande gehouden. Hij moet de papieren laten zien voor het bezit van paard en kar. “Dai heb ik nich bie mie. Dit is Melk Kiel zien spul”, antwoordt Albert. Hij krijgt te horen dat Kiel zich dan de volgende dag moet melden, mèt de vereiste documenten. Zo komt Albert met zijn vracht turf terug naar Onstwedde. Als de melkboer hoort wat er moet gebeuren, krijgt hij het benauwd. Hij heeft die papieren helemaal niet op orde. Hij gaat naar het huis van agent Kobe Apotheker aan de Dorpsstraat in Onstwedde en legt de situatie uit. Hij verontschuldigt zich, dat hij geen tijd heeft om de papieren te brengen. “Ik mot de haile dag mit melk op pad. Können ie nich eem belln noar Ter Oapel?” Dat wil de agent wel doen en zo is Kiel eerst gered. Wel gaat hij direct de volgende dag naar het gemeentehuis in Stadskanaal om de vereiste documenten op te vragen. Dit zal ‘m geen tweede maal overkomen.

In mei 1943 is er een luchtgevecht tussen Duitsers en geallieerden. In de buurt van Vlagtwedde stort daarbij een vliegtuig neer. Engelssprekende parachutisten komen ook in Onstwedde aan de grond. Elsa is bij de begraafplaats in de Dorpsstraat als een van hen vlák voor haar voeten neerkomt. Direct trekt hij zo snel mogelijk zijn uniform uit. Daaronder draagt hij burgerkleding. Zo zal hij minder gauw als militair herkend worden. “Can you tell me the shortest way to France?”, vraagt hij aan Elsa. Kordaat antwoordt ze in het Engels, dat hij naar Winschoten moet om de trein te nemen. “Don’t talk, take a train to Groningen - Amsterdam - Paris.” De man weet genoeg, “thank you.” Hij draait zich om en op dat moment komen er in de verte Duitse soldaten aan. Hij neemt de benen en vlucht in een graanveld. Wat er daarna gebeurt? Elsa weet het niet. Het voorval blijft in haar gedachten spoken. Is hij toch gepakt? Hoe is het afgelopen met hem?

Op een dag roept Geertje Elsa bij zich. “Most s luustern, Elsa....” Ze vraagt Elsa uit te kijken naar een ander kosthuis, want ze verwacht in december een baby en wil dan graag de kamer, waar Elsa nu verblijft, weer gebruiken. Jammer, Elsa voelt zich er thuis. Maar al gauw vindt ze een nieuw adres. Ze kan terecht bij Albert Streuding en Trientje Boelen en hun zoontje Rikus. Trientje wordt door iedereen Titi genoemd. Het gezin woont aan de Dorpsstraat 90 en voor Elsa is de zolderkamer beschikbaar. Albert Streuding is handelaar in stro. Hij brengt na de graanoogst het stro van de boeren uit de buurt met paard en wagen naar strokartonfabriek De Kroon in Oude Pekela. Ook bij dit gezin voelt Elsa zich op haar gemak.

Niet veel later hoort Elsa, dat ook Titi weer zwanger is. In november wordt de kleine Jan geboren. Elsa mag gelukkig gewoon bij hen blijven wonen. Ruim een maand later, op oudejaarsdag krijgen melkboer Kiel en zijn vrouw hun eerstgeborene, zoon Chris. Elsa bewondert na enige weken het kleine kereltje. “Wat een schatje”, verzucht ze.

Op de school is papierschaarste. De velletjes papier, waar de kinderen op moeten schrijven, zijn dun. Ook aan toiletpapier is gebrek. De billen moeten met velletjes krantenpapier afgeveegd worden. En dat geeft zwarte strepen. Juf Elsa heeft er maar een hekel aan.

Het is 1944 en Elsa is verloofd met Arend Jullens. Het stel heeft trouwplannen. In Oude Pekela is een goede stoffenzaak. Daar wil Elsa stof voor een trouwjurk kopen. In ruil voor koolzaadolie, eieren en tarwe krijgt ze een mooie lap witte stof. De trouwjurk wordt genaaid voor de grote dag in de zomer van 1944. Op 1 juli neemt ze afscheid van de school.

Arend Jullens en Elsa
Venema, collectie
Elsa Jullens-Venema

De meisjes van twee handwerkklassen zijn ook uitgenodigd voor de trouwdag van juf Venema, wat een feest! Met hun mooiste jurken aan vertrekken ze om 5 uur 's morgens op twee wagens, getrokken door paarden, vanuit Holte. Juf en Arend trouwen en hun huwelijk wordt ingezegend in de Hervormde kapel aan het Westeind in Zuidlaren. De kapel zit helemaal vol met familie, vrienden en andere gasten, waaronder collega Dost en zijn vrouw. Na de officiële plechtigheid is er feest. De leerlingen genieten van de vrolijke sfeer. Hun juf gaat met Arend wonen in de stad. Wat de kinderen niet weten is, dat Arend al gauw in het verzetswerk belandt en ook juf Elsa daarvoor actief is. Bewust vertellen de jonge echtelieden elkaar niets over wat ze in het geheim doen.....

Extra informatie in dit verhaal komt van:

Chris Kiel, Warffum, zoon van melkboer Kiel;

Bertha Streuding-van der Wal, schoondochter van Albert Streuding.